

Тинкеле пёсернине халё никамах та астумасть, е Мён вәл – кәстрәмпи?

Ку темәпа унччен диссертаци сыракан пулман. Диссертаци кәна-и? Кёнеке те сайра тухнә. Сәмахәм чәваш наци апачё синчен. Истори наукисен кандидатчё Евгения Сергеева чәваш апат-симёсне ятарласа тишкернө. Унән диссертацийән теми: «Анатри чәвашсен апатлану култури». Наци кухни пирки каласма асчаха «Хыпар» төпелне чөнтөмөр.

«Хула сыннисем хуллава, шәрттәна асәнассё. Улма кукли, улма икерчи, пүрмеч, шаркку, пултәран яшки пулнине пеләссё, анчах тәваралла су йышшисем пирки нимән те калайнассё»

Лавккари калушсене туянса пөтернө

– Евгений, мөншән шәлах сәк темәпа суйларән?

– Манән диплом ёсә килешнөрен 2005 сүпта Валерий Григорьев Чәваш патшаләх гуманитари аслаһәхәсен институтне асәме чөнчө. Малтанах типографи пайенче вай хула, этнологи секцине 2007 сүпта сәс күрәм. Истори наукисен докторё Петр Денисов наука ёсән ертүси пулчө. «Сәк темәпа сыракан пулман», – тенеччө профессор ку ёсе пикенсөнөх. Уйрам статьясем пулкананә лаллах, анчах төплөн тишкермен. Малтан уйрам-уйрам статьясем сыртм, экспедицисене сүрерәм.

– Экспедицисене аста кайрән?

– Елчөк, Патәрел тата Комсомольски районсене. «Тури чәвашсемне танлаштарса тишкермелле», – терөс мана каярахла. Вара Чәваш Енне Мари Республикин чиккинчө ырнашнә. Етөрне районне көрөкөн Пушкарт ялне кайрам. 2006-2009 сүлсенче аспирантура вөрентөм. Элө хутеленсө алектөреймөрәм, наука ертүси Петр Владимирович пүрнәсран уйрәлчө. Вара ку тивдөс Екатерина Ягафова хай сине илчө. Диссертацие таван университетрах хутелерәм.

– Экспедицисене мөн таваттән? Ял сыннисем чәваш апачёсене пёсерсе ситеретчөс-и?

– Пөрехинче студентсемне пөрле Комсомольски районнечи Сөнә Мәрата кайнәччө. Пире ытларх чухне пөччен кинемейсем патне пурәнма ырнаштаратчөс. Ватәсем блөкхи апатсем синчен нумай каласа кәтаратчөс. Ыйтса пөлме, чәнах та, пите интереслөччө. Эпир, телеө темелле-ши, шәлах Питрава лекрөмөр. Вөсем уявра сырла кукли пёсерчөс. «Халё вәрмана сүрөмөстпөр, пахчари сырласенчен куклә янтәлатпәр. Елөк хура сырларан пёсереттөмөр», – салхуллап папәртрө кинемей. Уркенмөрө вәл, пирө куклә пёсерсе ситерчө. Ана сан та үкернөччө. Пушкарт ялнечө вара пирән валли ятарласа ёне ырри хатерлерөс. Етөрне районнечө ана тәпәртәни төсчө. Унта та эпир кинемей патнечө пурәнтәмөр. Төпөр самант та кәсәкләх вәратнәччө. Акә, сәмахран, Комсомольски районнечи Анат Тимбрыкассинчө Питрава паянхи кунччене урамб-урамбө шүрпө пёсерөсчө. Сөнә Мәратрах унашжал йәла сук, куклә кәна янтәласчө. Патәрел районнечи Сөнәялта пулнине вара ниһәсан та манас сук. Унта ситсөнөх сумар сума пусларб, кашни кун витрерөн тәкнә пөк пүшкөрө. Пирө шул обществитине ырнаштарчөс. Уяр сәнтәләхра сула тухнәран уса пушмак кәна тәхәннәччө. Кунта – пычак, сивб... Лавккари пөтөм калу-

ша, ашә нукисене туянса пөтертөмөр. «Студентсем килчөс, калушсене илсө кайрөс», – тенө сүтүсәсем. Ватәсемне клубра төл пулаттәмөр ө килөсенчө каласса лараттәмөр. Пөрехинчө кәнтәрла пөр карчак патнечө пултәмөр. «Касхине килөр, сире турәх пёсерсе ситерөпөр», – чөнчө пире ватә сыннан кинө. Студентсене ял сыннисем шелетчөс, мөн пүррине йәлтах сөтел сине кәларса ларатчөс. Пөрехинчө пирән валли ятарласа сөр улми пёсерчөс, хәяр кәларчөс, компот вөрөтрөс. Садра, улмушси айбөнчө лартәмөр. Шәмәршә районнечө вара паянхи кунччене кәстрәмпи пёсерөсчө. Тутарсен кыстыбийөс евөр вәл. Сөпре ямасар сәрнә чустаран сәтмара икерчө янтәласчө. Ашәллах унта сөр улми нимөрө сарасчө те икерчө хуллаччө... Экспедицисене сүрөме пите кәсәкләччө, мана сөре килөшетчө.

Чәваш хырамынчө мөншән пәта та сөрет?

– Евгений, мөнле хушәшлатән: чәваш кукли пулн-и? «Чәваш хырамынчө пәта та сөрет», – тени хамра мөскөйлөтнә мар-и тата? Мухтанмалли ытлашшихө нимән те сук тени вөт ку? Мөншөн пирән хырама пәта сөртмелле?

– Илемлө литература вуланә тәрәх, чухәнсен тырри те ялан пулман, сәвәнпа сүркунне өнне симелли те юлман. Пуянсен лару-тәрәв, лаллах, урәхларах пулнә. Ёне усраманнисен, мөн пытармалли, сөт те пулман. Сәвәнпах вөсем сөт юр-варне тәвайман. Нумаях пулмасть «Ёмөр сакки сарлака» романа төпөр хут вуларәм. Хире тырә ырма, курак сулма кайнә чухне кил хуш хөрарәмөсө хура сәкарпа тәварланә хәяр кәна чикни пирки сырнә Мранька. Тек нимән те пулман. Эсир асәннә ваттисен сәмахне сукрах сынсем кәларнә пулнө.

Тутарсенниле танлаштарсан, кукәльсен хушшинчө пирән хулла кәна какайран. Чәвашсем пылаккә кулчө те сахал пёсернө. Тутарсен пылакки те, аш-пәшран янтәлани те пите нумай. Апла пулин те: «Чәваш кукли чухән», – тесе калас килмөст. Ёне усракансен төп саккәйбөчө тәваралла су, чәкәт, турәх, хайма, тәпәртә пулнә. Сәмах май, мана анне Алевтина Дудкина диссертаци хутелөмө каймашкан тәваралла су туса панәччө, хуняма Мария Сергеева шәрттан хатерленөччө, кәпәклә сәра вөрөтнөччө. Ара, диссертаци хутелөмөшкөн курса ёненмелли ялаласем кирли пирки ситернөччө те... Шәрттанне упашкан амәшө сурәх какайбөчөнөх пёсернөччө. Елөк чәвашсем йна сурәх ашбөчөн кәна хатерленө. Чән-чән шәрттан сәвән пөк. Сысна ка-

кайөнчен тума пурәна киле кәна пусланә.

– Ку темәпа ыйтам ирттермен-и? Чәваш куклинчи мисө төрлө апата пөлет-ши, асәнәт-ши халәх?

– Каләпәр, тинкеле пёсернине халё никамах та астумасть. Анне каласа кәтарнә тәрәх, манән кукамай ана хай вәхәтөччө янтәланә. Анне ун чухне сичө-сакәр сүлсенчө пулнә. «Кайран пёсермөстчөс», – паләртатъ вәл. Хура тул көрпине авәртса сәнах туна. Унта вөрөтнө шыв яраса пәтрәтнә. Шәпах сәвна тинкеле тенө. Николай Никольский сыраса хәварнине ёненөс төк, ана чәвашсем хире ёсәме кайнә чухне пөр-пөр савәтпа пөрлө илнө. Кәвайт сичне вөрөтнө шыва яраса пәтә пөк синө. Халъхи вәхәтри хәвәрт хатерлемелли апат пек пулнә ёнтө вәл. Ана кәвәспә сыпса аша янә. Пөлтөр Георгий Матвеева «Халъхи чәвашсен йәли-йөркөпө култура сферисенчи наци-хула сыннисем: экспөрт төпчөвө (Шупашкар хулин төслөхөне)» статья хатерленөччө. Ана Шупашкар йөркөленнөренне 550 сүл ситнине халалланә конференци валли сырнәччө. Хула сыннисем хуллава, шәрттәна асәнассё. Улма кукли, улма икерчи, пүрмеч, шаркку, пултәран яшки пулнине пеләссё. Анчах тәваралла су йышшисем пирки нимән те калайнассё. Халё сәмрәксем хур пәсни мөне пөлтөрнине те чухламаччө. Кәмакара пәшәхланә хура туйра шәп та ләп 41 пая пәсмалла (уйрәмалла ёнтө) пулнә. Паян Елчөк тәрәхөнчө те кун пөк йәла сук ёнтө. Халё туя ытларх чухне чәх илсө каясчө. Төпөр чухне ана пёсермөсәрөх йәтса пырасчө. Хәшөсем чәх ыраһне торт сөнеччө.

– Шүрпене те пөлмөсчө-и хула пурәнакансем?

– Шүрпене асәнкаласчө паллах. Анчах ана ылыһәхән пүсө-уринчө, үпки-пөверөнчөн пёсернине сирөплетөймөсчө, хашламапа арпаштарасчө.

Етөрнесем – хөр салми, сәрмәссем лөшке янтәласчө

– Чәвашсен куклине күршөре пурәнакан халәхсен – сәрмәссемне мишөренниле – танлаштарса төпчөме май килчө-и?

– Тутарсем мәсәльмәсем пулнә май лаша, ёне ашөнчөн нумай апат-симөс пёсерөсчө. Чәвашсен ун пөкки сахал. Ёненө вөсем шелленө. Тутарсем какай яраса төрлө йышши куклә пёсерөсчө. Пушкарт ялнечө Мари Республикинчө кәчча килнө сәрмәс хөрарәмөне каласма түр килнөччө. Туй хысән хөр шүрли (ө хөр салми төсчө ана) пёсерни пирки каласа кәтарнәччө вәл. «Лөшкө», – төсчө ана вөсем. Сөте сәмах туса яраса

пёсернө. «Халё сәмәл меслетне хатерлетпөр. Сөте сушки тураса яратпәр», – төлөнтөрчө вәл.

– Хәвна чәваш наци апачө килөшет-и?

– Мана вөтө кукәльсем ытларх килөшөсчө. Йәва пёсерсе пәхас ёмөтпө пурәнатәп-ха. Пөчөк хулла, чәкәт кәмәла килөсчө. Диссертаци сырнә чухне интерес уйрамах пысәкчө, темөн те туса пәхас килөчө. Пултәранпа вөлтөрен яшкине те салма яраса пёсерсе пәхәччө... Лавккари сулугуни ачаләхри чәкәт тутине аса илтерет халё. Семье валли купәста, сәмәрта кукәлөсем, шаркку, салма яшки тәтәшах пёсерме тәрәшатәп.

– Самана улшәнчө пулин те тутарсем хайсен наци симөсне упраса хәварма пултәри. Вөсен чак-чакө аплә сарәлнә, ана нумай лавккара сутащө. Кунсәр пусне пысәк ялсенчө тутарсен килти апачөн лавккисене усащө. Чәвашсем сәк йәлана мөншөн тытса пымәсчө?

– Манән шушәшпа, төнрен килет ку. Вөсен ытларх пайө прасниксене, йәла-йөркөне паянхи кунччене сирөп тытса пыратъ. Тутарсем халё те намаз вуласчө, туй умөн никах тәвасчө. Тутарсен чак-чакне пурте пөлөсчө пулсан чәвашсен йәвачи (су мәйри), шел те, ун пөкөх сарәлман.

– Шел, төп хула туристсене кәтармаләх, мәнасламаләх чәваш куклин ресторанө те, лавкки те сук.

– Төрөсөх. Хайсене наци куклин апачөсене хатерлекен кафесем пөк рекламәлакан заведенисенчө те паян чәваш апатне сахал пёсерөсчө. Ытларх чухне хулла, шүрпө кәна сөнеччө. Хуллаөне те авалхи чәвашсем пөк сурәх ашне мар, сысна какайне яраса пёсерөсчө.

– Халё мөнле темәпа ёслөтөн?

– Чәваш общини синчен сыратәп. Пытармәстәп: ёсөм пите интереслө. Сәв вәхәтрах чәваш апатне те малалла тишкерес килет. Доктор диссертациё валли тулашри чәвашсем патне ситөс вөсем хатерлекен апат-симөсө төпчөс ёмөтпө пурәнатәп. Республика тулашөнчи чәвашсем, тем төсен те, йәла-йөркөне лайәхрах упраса хәварнә.

Роза ВЛАСОВА

КЁСКЕН

Евгения Сергеева Елчөк районнечи Тәрмәшра 1982 сүпта суралнә. Курнавәшри шкултан (2000), И.Н.Ульянов ячөллө ЧПУи истори факультетнечөн (2005) вөрөне тухнә. Университетән археологи, этнографи тата регион историйән кафедринчө аспирантура (2006-2010), Самарти Атәлси гуманитариле социалла пурнәс академиянчө (2012-2013) пөлөвне тарәнлатнә. Истори наукисен кандидатчө (2013), 40 наука ёсөн, 5 монографиян (вөсенчөн таваттәшнө йышпа пурнәсланә) авторө. ЧПУри чи лайәх диплом ёсөшөн ЧПГАИи Хисеп хутне, К.В.Иванов ячөллө Истори пөк культурологи төпчөвөсөн фончөн тата ЧР Вөрөтүлө сәмрәксен политикин министрствин тав хучөсене тивөснө.